

HISTORICKÉ SKALNÍ RYTINY V LABSKÝCH PÍSKOVČÍCH (1. etapa dokumentace v okolí Jetřichovic)

*Petr Jenč – Hana Pátková – Vladimír Peša (edd.)
+ Vítězslav Lisec – Jaroslav Skopec – Josef Rybánský – Václav Zeman*

Pískovcové oblasti severních Čech nabízejí ve velké hojnosti jeden zajímavý a specifický druh pramenů – historické skalní rytiny, který překvapivě zůstával prakticky až do současnosti stranou pozornosti historiků novověku a dalších zájemců o dějiny regionu. Nejstarší z nich byly do pískovcových skal vytesány již v pozdním středověku, ve výjimečných případech snad ještě o něco dříve, ale jejich hlavní rozmach začíná s počátky návštěvnického ruchu na sklonku 18. století. V 19. století jsou již zcela běžné a ve 20. století dosahují svého největšího rozšíření. Mezi jmény, iniciály a chronogramy se objevují i malá umělecká díla, která přes své nevelké stáří výrazně obohacují krajinu. Zvláštní skupiny rytin představují různá hraniční značení, pravděpodobné prospektorské symboly a rytiny vázané na relikty komunikací nebo jiných stavebních aktivit mimo intravilány dnešních sídel. Předběžně nelze vyloučit ani souvislost některých rytin s výrobními aktivitami, které se na příhodných místech udržely až do první poloviny 20. století.

Přehled zájmu o skalní rytiny

Historické skalní rytiny jsou nejpočetněji zastoupeny na území Labských pískovců, tvořených cenomanskými a coniackými pískovci, jejichž pevný tmel umožňuje lepší zachování rytin, než je tomu například v měkčích pískovcích Českého ráje. Není proto divu, že právě skály Labských pískovců, pokryté často podivuhodnými symboly a znaky, upoutávaly vždy větší pozornost než ostatní regiony. Zatím nejstarší nám známé zmínky o zdejších rytinách přináší popis českosaské hranice z roku 1846, kdy jsou některé z nich jmenovány pro upřesnění průběhu zemské hranice (Karafiat 1910). Náhodně zachycené údaje ze sousedních oblastí však naznačují, že edice pramenů (a v nich především hraniční spory) mohou poskytnout doklady mnohem starší – pro Lužické hory a Českolipsko například už k létům 1554 – 55 (Archiv český, sv. 30, s. 235 aj. – „... K skále, na kteréž rozličná znamení vytesaná jsú, jako pemrlice havířský, merklové, kalich a dva klíče křížem ...“). Podrobněji věnoval pozornost rytinám na území dnešního Národního parku České Švýcarsko krátce po polovině 19. století knížecí lesník Ferdinand Náhlík, který jich ve svém průvodci zaznamenal úctyhodné množství a zasazením části z nich do historických souvislostí poprvé naznačil jejich význam, prozatím pouze pro tehdejší návštěvníky (Náhlík 1864). Druhá polovina

19. století byla ve znamení „pohanských kamenů“ a nejen archeologové sváděli mnohé diskuse o původu tzv. obětních misek, drážek a jiných převážně přírodních útvarů na skalách. Zájem nevyšel na prázdno, a to i přes stále sílící názory o neantropogenním původu těchto přírodních útvarů. Velké množství nejrůznějších nadšenců, brázdících horské a podhorské terény a hledajících obětní kameny, přinášelo svědectví i o některých pozoruhodných rytinách. Karl (von) Zimmermann, významný geolog a regionální badatel Českolipska, uvádí zajímavou informaci týkající se právě tohoto zatím málo známého období zájmu o skalní rytiny. Právě někdy na počátku 20. století se v různých (pravděpodobně sudetoněmeckých) denících a vlastivědné literatuře měla objevit výzva k výzkumu a lepšímu poznání znaků a nápisů na skalních stěnách a Zimmermannův článek je příspěvkem k proklamovanému výzkumu (Zimmermann 1922). Příkladem zájmu o tyto památky jsou například drobná sdělení o skalních rytinách v Braniborské jeskyni (Paudler 1878), z okolí Radvance (J. Fr. 1897), zámku Šternberk (Karafiat 1906, 265), ze Stříbrných dolů u Kytlice (Preiß 1926) nebo od Velenic (Würfel 1933).

Druhá výraznější etapa zájmu o skalní rytiny v Labských pískovcích začala v polovině devadesátých let, kdy především Karel Stein a Miroslav Veselý publikovali několik krátkých statí o zajímavých rytinách Stříbrných stěn, Děčínského Sněžníku, Bukových skal u Jedlové aj., spojovaných s působením vlášských prospektorů. Podrobnějšího zpracování se zatím dočkaly pouze tzv. Stříbrné doly u Kytlice (Veselý 1999 s lit.) a Stříbrné stěny u Hřenska (Veselý 2000), bez obrazové dokumentace jsou zaznamenány rytiny z děčínského Kvadrberku (Jozá 1997). Zásluha za znovuobjevení mnoha zapomenutých lokalit především na území Národního parku České Švýcarsko náleží Václavu Sojkovi, díky jehož informacím vznikl první stručný soupis speleoarcheologických lokalit včetně řady historických rytin tohoto území (Peša – Jenč, v tisku). Početné společné exkurze po těchto zajímavých památkách stály u zrodu myšlenky začít jejich systematickou dokumentaci a tím zároveň dokumentovat i částečně zaniklou historickou krajinu.

Metodika výzkumu

Projekt je koncipován do dvou základních částí. První představuje vlastní terénní dokumentaci, ve druhé části budou získané výsledky průběžně teoreticky zpracovávány s využitím dalších vědních disciplín.

1. Zájmovým územím je centrální část Labských pískovců, která se v roce 2000 z větší části stala Národním parkem České Švýcarsko. Jako základní plošnou jednotku (sektor) jsme využili čtvereční kilometr systému jednotné trigonometrické sítě katastrální podle Křováka (S-JTSK), která je v podobě čtverců 1 x 1 km zanesena

do základních map 1:10 000. Sektory průběžně čísujeme podle aktuálního postupu prací v terénu. Představa o pevném stanovení popisného kódu všech sektorů nakonec nebyla realizována vzhledem ke značnému rozsahu území (přes 80 km²) i pro obtížné vymezení jeho pevné hranice (pískovcové skály s historickými rytinami přecházejí plynule jak na západní Děčínsko, tak do Lužických hor). Jako výchozí bod jsme zvolili katastrální území Jetřichovice (okr. Děčín), které je v současnosti zároveň nejlépe zdokumentováno archeologicky.

Sektor dokumentátoři systematicky procházejí a zaznamenávají všechny zjištěné rytiny či jiné doklady historické krajiny (hraniční kameny, úvozy, stopy těžby atd.). Každá lokalita s rytinou je vedena pod pořadovým číslem sektoru a je zdokumentována podle svého historického významu popisem, změřením, skicou/kresbou nebo fotograficky tak, aby bylo možné její další vyhodnocení (zejména epigrafické). Rytiny starší roku 1800 jsou bez výjimky fotografovány a podle potřeby překresleny či změněny. V 1. etapě výzkumu nebyly dokumentovány rytiny na historických stavbách (na portálech domů, samostatně stojících božích mukách atd.).

2. Shromážděné rytiny a další terénní údaje představují výchozí základnu pro řešení mnoha teoretických problémů, ať už v obecné rovině, nebo v regionálním dějepisectví. Dokumentace umožňuje přikročit k epigrafickému zpracování. Badatelský zájem o epigrafiku se od nápisů antických a středověkých v poslední době stále více rozšiřuje i na novověké texty. Nápis vytočené neprofesionály, vzniklé často jako spontánní projev, současná epigrafika nevyklučuje z okruhu zájmu. Takové projevy jsou v českých zemích známy především z období novověku z řady lokalit (Pernštejn, Žirovnice, Šternberk, tzv. Psané skály u Radíče). Zpracovávány jsou však dosud málo. Především lze načrtnout okruhy, o nichž lze při jejich zpracování uvažovat:

a.) Vývoj písma a vývoj jeho užití. Zde je podstatným prvkem to, že nápis jsou tvořeny většinou neprofesionály. Jejich autoři jsou více či méně znalí psaní, nejsou však sochaři, kameníky, rytci ani malíři písma. Z období středověku je zachováno poměrně málo dokladů písma nepisařů, a to včetně písma provedeného klasickým „paleografickým“ způsobem – perem a inkoustem na papíru či pergamenu. Epigrafického – nápisového písma se to týká snad ještě ve větší míře. V novověku se situace podstatně mění. Stále více obyvatel se stává gramotnými a přibývá i dokladů o jejich písmu. Sledování vztahu mezi vlivem školní výuky a školních tvarů písma a individuálními dispozicemi jednotlivých píšících by v novověku nalezlo stále více materiálu. Podstatně přibývá i dokladů nápisového písma neprofesionálů, a to z různých společenských vrstev. Při zkoumání nápisového písma těchto textů lze předpokládat výrazný vliv omezeného zvládnutí techniky – rytí či tesání do nevhodného kamene za použití provizorních nástrojů, použití ve škole osvojených kurzívních tvarů písma, přizpůsobených plynulému pohybu pera po papíru, ale obtížně proveditelných v tvrdé hornině atp.

b.) Mentalita člověka – tvůrce nápisu. Pro vytvoření textu a jeho umístění v krajině lze uvažovat řadu důvodů. Samotný pobyt člověka v určité lokalitě mohl mít více příčin – krajina mohla být útočištěm v případě ohrožení, mohla být pracovním prostředím, místem odpočinku a během novověku stále více i krajinou „turistickou“ – obsahující speciálně navštěvované lokality, považované za pozoruhodné a vhodné ke shlédnutí. V některých případech člověk umístil do krajiny nápis či jinou rytinu. Zde lze uvažovat o mnoha příčinách – od ryze praktických – značky spojené např. s průzkumem ložisek kovů, s pohybem po stezce či cestě, k nápisům, které snad vznikly jako spontánní projev okamžité myšlenky nebo pro ukrácení času, přes jednoduchou praktičností nevysvětlitelná svědectví o pobytu na určitém místě v určité době, až např. k náboženským textům doplňujícím krajinu o religiózní aspekt. Problematika falz těchto nápisů není také dosud zpracována. Lze důvodně uvažovat o možných okruzích padělků – o textech reagujících na historické události, které měly v krajině proběhnout – zde speciálně snad o textech souvisejících s pronásledováním nekatolíků, o textech dokládajících přítomnost významných osob. I zjištěná falza by byla výrazným dokladem mentality jejich tvůrců, reflexe historických událostí, k nimž v krajině došlo, s odstupem několika let (v případě např. 2. světové války), ale i staletí (nápis se vztahem k husitství, tajným shromaždištím nekatolíků ap.).

Datování rytin

Stanovení stáří rytin vychází z obecné metodiky rozpracované především při dokumentaci pravěkých lokalit s nástěnným uměním (např. Watchman 1993). Speciálně historickým (tedy mladším) rytinám je věnována dlouhodobější pozornost například v rakouských Alpách nebo ve Francii v oblasti Pařížské pánve (Mandl 1996, Tassé 1982). Metod stanovení absolutního nebo relativního stáří je několik, ale zpravidla specifické podmínky na každé lokalitě umožňují použít jenom některé z nich:

1.) epigrafický posudek přináší ze všech datovacích možností nejspolehlivější výsledek, a to především u chronogramů, kdy má rozhodující slovo při posouzení autentičnosti příslušného letopočtu (samozřejmě jen v souladu s výsledky dalších datovacích metod). V případě textových záznamů je i epigrafické datování omezené většinou na delší časový úsek a závisí na druhu použitého písma.

2.) datování pomocí stratigrafie rytin přináší pouze relativní údaj – určuje, která z překrývajících se rytin je starší a která mladší. Tento způsob je ve svých možnostech poměrně omezený a využitelný jen u větších souborů rytin.

3.) orientační datování na základě fyzikálních změn povrchu horniny, do něhož jsou rytiny vytvořeny. Tento způsob je opět lépe využitelný spíše u větších souborů než u ojedinelých rytin a vychází především z rychlosti zvětrávání skalního povrchu

a tvorby skalních kůr a povlaků. Zvláště v případě pískovců lze tuto metodu v řadě případů úspěšně využít vzhledem k jejich rychlejšímu zvětrávání než u ostatních tvrdších hornin. Zachování rytin ovlivňuje několik faktorů: 1. tvrdost podložního pískovce (resp. povrchové skalní kůry) závislá na pevnosti tmelu, spojujícího jednotlivá zrna křemene, která ovlivňuje rychlost zvětrávání a míru jeho možného poškození různými činiteli (deštěm, přírodními solemi apod.); 2. vliv mikroklimatu na zachování rytin (rozdíl v zachování chronologicky současných rytin i na témže skalním bloku), předpoklady pro dochování mají zpravidla pouze rytiny pod převisy a na méně exponovaných skalních srěních; 3. působení vegetace – rytiny ve vlhkých a stinných roklích často zarůstají mechem, který udržuje skalní povrch dlouhodobě vlhký a ten pak kořínky snadněji a rychleji rozrušují; 4. v neposlední řadě i přítomnost člověka, který se na destrukci rytin podílí přímo i nepřímo. Pomineme-li přerytí starších rytin novějšími (ad. 2), i samotné obrývání starších záznamů může vést k druhotnému poškození ochranné skalní kůry, která pak opadáva i s rytinami. Tento proces zvláště intenzivně probíhá při lokálním opalování stěny od ohně – zejména u trampských ohnišť, ale výjimečně i při lesních požárech (Mikuláš 1999). Protože je tvorba skalních povlaků a kůr zpravidla časově náročným procesem, „odhalený“ pískovec rychle podléhá další destrukci a v něm vytvořené rytiny nemají delšího trvání (Čílek – Langrová 1994). Posuzování orientačního stáří rytin podle stupně zachování musí vycházet výhradně z lokálních podmínek a zpravidla je nelze přenášet na jiné lokality. Například stejně staré rytiny na téže skalní stěně nemusí být stejně zachované, pokud mají odlišné mikroklimatické podmínky. Tato metoda datování je na rozdíl od ostatních nejvíce závislá na osobních zkušenostech dokumentátora a jeho kritického vyhodnocení všech aspektů širší nálezové situace.

4.) datování podle kulturně-historického kontextu je omezeno jen na několik chronologicky citlivějších symbolů (např. maltézský kříž, IHS, zbraně, oděvní doplňky).

5.) datování podle uměleckého stylu je v našem případě prakticky nevyužitelné, protože rytiny představují v převážné většině pouze textové a časové údaje. Problematiké je využití „rukopisu“ tvůrce rytiny k identifikaci dalších stylově podobných rytin, i když v některých případech tuto možnost nelze odmítnout (např. stejné příjmení či charakteristické iniciály).

Výsledky 1. etapy dokumentace v r. 2000

V r. 2000 jsme provedli dokumentaci prvního sektoru (1) ležícího na k. ú. Jetřichovice a z malé části na k. ú. Rynartice. Jeho součástí je zhruba polovina intravilánu Jetřichovic a ústřední lokalitu historického významu představuje skalní hrad Falkenštejn. Vzhledem ke ztížené orientaci v náročném terénu jihovýchodní části

sektoru 1 bylo zdokumentováno několik stanovišť v sousedním sektoru (2) na rýnatickém katastru a jižně od sektoru 1 objevena pozoruhodná komunikace etážovitě zahloubená do skalního podloží a datovaná letopočty v rozsahu od 17. do 19./20. století. Pro její značný historický význam jsme ji podrobně zaměřili (sektor 3). Terénní prospekci a dokumentaci kromě autorů (P. Jenč – V. Peša, Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě) prováděli studenti oboru kulturně-historická regionalistika z Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem Vítězslav Liseč, Jaroslav Skopec, Josef Rybánský a Václav Zeman. V následujícím předkládáme nejzajímavější a t. č. zpracované výsledky první sezóny průzkumu.

Sektor 1/1: Hrad Falkenštejn

1E/ Vstupní puklina na vrcholovou plošinu. Ve spodním vyústění vstupní pukliny se zhruba 3 m nad novověkým schodištěm nachází na relativně zarovnaném skalním povrchu hrubě provedená a pravděpodobně silně navětralá rytina, připomínající svým tvarem *erbovní štít*. Obrysový žlábek je patrný po celém obvodu štítu s výjimkou strany, kde by měl být nasazen klenot. Po něm však nejsou žádné zřetelnější stopy, s výjimkou tří nesouvislých linií bez zřejmého významu. Další trojice a dvojice rýh je v erbovním poli, osamocená rýha je vně oblouku. Vpravo od zobrazení se nachází trojice mělkých rýh uspořádaných do tvaru písmene A, případně do ledabylého trojúhelníku. V jejich okolí stejně jako v horní části erbovního pole je povrch skály narušen přirozenými prohlubněmi v pískovci, které však vznikly dávno před existencí hradu i rytin. S existencí hradu však naopak souvisejí dvě vertikální dráhy po obou stranách rytiny a v levé z nich trámová kapsa po horizontální konstrukci v puklině. Funkci eventuální pravé kapsy mohl nahradit přirozený ústupek skály v místě měkčí polohy pískovce. Popsané negativy dřevěných konstrukcí, uzavírajících na stěně plochu zhruba 2 x 1,5 m, velmi pravděpodobně souvisejí se vstupem do hradu, který na rozdíl od současné situace probíhal z dřevěného lešení vysoko nad úroveň terénu (Gabriel 1986, 21 – 22). Umístění rytiny tvaru erbovního štítu právě doprostřed takto vymezené plochy, její značné zvětrání a zahlazení i její nepřístupnost z novověkých úrovní dovoluje uvažovat o jejím spojení s obdobím existence hradu, který zanikl v polovině 15. století. Rytinu pravděpodobně poprvé zmiňuje F. Náhlík (1864). Dokumentoval V. Peša.

1A/ Velká suterénní světnice s oknem na vrcholové plošině. Ústřední objekt hradu a jeho rytiny připomínají již nejstarší popisy Falkenštejna. První známý pochází od F. A. Hebera, který vedle „šifer“ uvádí i tři nejstarší letopočty 1593, 1607 a 1660; prostoru tehdy využívala jetřichovická mládež k tancovačkám (Heber 1843, 221).

Podle F. Náhlíka zde byl v r. 1863 plánován stánek s občerstvením a prodejníčka českého skla. Všude se tehdy nalézaly staré výklenky a otvory i mnoho iniciál a letopočtů. Nejstarší měly být 1593, 1607, 1620, 1660, 1670, zmiňován je i výrazný nápis „Jehovan Tugend siegt – Laster unterliegt 1843“ (Náhlík 1864). Také A. Sedláček uvádí, že „v této síni neb sednici jsou vyškrabána jména a mnohé letopočty, též léta 1557, 1608, 1668, 1670, 1679“ (Sedláček 1936, 295).

Nejstarší skupinu rytin jsme zaznamenali převážně na **východní stěně** a na přiléhajícím úseku stěny jižní. Chronologická řada začíná letopočtem 1553, k němuž se případně mohou vztahovat iniciály *MZ* před a *MB* za číslicemi. Hloubka rytí se od první číslice k poslední zmenšuje a 3. již mělce rytý znak, mírně poškozený, interpretujeme na rozdíl od starších autorů „1593“ jako „5“ (také nesprávná interpretaci trojky jako „7“ u Sedláčka je vysvětlitelná). V sousedství jsou rytiny *GV 1660* (mohlo by jít o Sedláčkův letopočet „1668“, kde je nula považována za horní část „8“), krasopisné *Ki* (druhé písmeno nejisté) a slabě znatelný drobnější letopočet 1771 (příp. 1777). Tato skupina rytin se nachází při jihovýchodním koutu. V protilehlé části stěny je skupina letopočtů ze 17. století: 1670, *GL 1679* a 1694. Zhruba uprostřed východní stěny starší rytiny 1682 a 1737 částečně překrývá orámovaný nápis 1917 / *RENOV.* / 1898 / *F. K. 53.* / *B. H. 111* a dodatkem *I G. V. F. b. Sch. Z* 19. století pochází letopočet 1836, příslušnost početných iniciál k uvedeným letopočtům není jistá. Východní stěnu dokumentovali P. Jenč a V. Peša.

Jižní stěna se vstupním schodištěm se dělí na několik úseků. 1/ stěna v *JV* koutu: 1674, 1721 (s nápisem *HEOV* ?) a 1807. 2/ výklenek s otvorem do horní menší světnice *B* (tzv. kaple): mezi dvěma *erbovními štíty* nestejné velikosti jméno *H. Schaefer*, jméno *Leber*, vzájemně pravděpodobně související údaje *Adolf Wagner* a 1917 a ve vázovitém orámování 1926 / *PJ* / *AD*. Za zmínku stojí velká plošně přitesaná písmena *JC*. 3/ východní nároží vstupu: 1737 *G.*, 193? a ve výšce 150 – 190 cm slabě rytá figura připomínající ptáka, jejíž vznik patinovaný povrch skály klade alespoň do doby před několika desetiletími. Méně obvyklý je letopočet 1980 vyjádřený římskými číslicemi (*MCMXXC*). Dokumentoval V. Peša.

Zbývající úsek jižní stěny (západně od vstupu) obsahuje záznamy mladšího data: výrazný hloubkově rytý nápis *Fritz Kny* / *Fr. Winter* / 1895., *F. SEHAN* / 17. V. 1935 / *FREUDENBERG* / *No 74*, *B. Voldan* / 18 ²/_{VII} 99, *R.W.* / *J.B.* 1880 a *E. M.* / 22. 12. / 28.. Při vstupní hraně stěny je mělce vyrytá slabě znatelná hlava, jejíž stáří je vzhledem k silně poškozené skalní kůře nejasné, nejspíše však nevelké. Jihozápadní zaoblený kout světnice vyplňuje další nápadný záznam: *IOS: GROHMANN* / 1843.

Západní stěna obsahuje rovněž převážně záznamy z 19. a 20. století. Staršími by mohly být dva nápisy pod zmíněným jménem *Grohmann G ^ B* a *A. Opitz*, dále čteme dva letopočty 1890 a nápadný soubor rytin vyškrabaných plochým dlátem: minerální

pramen se zkratkou KV, letopočtem 1998 a iniciálami D. T. a E. R., pod poslední je starší letopočet 1934. Oba úseky dokumentovali J. Rybánský a V. Zeman.

Severozápadní zaoblený kout rovněž vyplňuje nápadný nápis, který zmiňuje již F. Náhlík (1864): *IEHOVA / TUGEND SIEGT / LASTER UNTERLIEGT / 1843*. Ze starších záznamů čteme na severní stěně od západu k východu: *FRANZ GUTH / JULI 1917, AL / 1863, RL / 1863, FK 1845*, dále následuje ve spodní části stěny rytina načepýřeného ptáka pravděpodobně nevelkého stáří. Východní úsek severní stěny obsahuje opět nápadný nápis *R. Kny / O. Worm / O. Kny / 1900*, nad ním již slabě ryté iniciály *F. S. / A.B?* ve čtvercovém rámu a s tím snad související letopočet 1835. Při ukončení stěny je letopočet 1841 a na zešíkmeném parapetu u okna, přímo v nároží stěny, údaj *KUhlig / 1735*. Na stěnách okenního výklenku nebyly zjištěny žádné rytiny prokazatelně starší než 20. století. Dokumentoval J. Skopec.

Stěny vstupního schodiště neobsahovaly žádné starší datovatelné rytiny. Na východní stěně, přerýté velkými nápisy z l. 1997 a 2000, stojí za zmínku údaj *G. Wilke / 1910* a iniciály krasopisem *J T*. Velká plošně vyškrábaná písmena *MM* nemají vytvořenou patinu. Západní stěna schodiště obsahuje větší počet iniciál různého stupně patinace a zvětrání, letopočet 1902 a *trojlístek*. Dokumentovali J. Skopec a V. Peša.

1B/ Malá světnice (tzv. kaple) na vrcholové plošině; skalní stěny chrání prostoru pouze na západě a severu. Jediná starší datovaná rytina se nachází v severozápadním koutu západní stěny ve výšce 160 cm, jsou to krasopisem napsané iniciály *I W / 1849*. Další letopočty a nápisy (snad pouze s výjimkou některých iniciál) pocházejí z 60. až 90. let 20. století. Dokumentoval J. Skopec.

1C/ Vrcholová plošina hradu. Rytiny byly nalezeny převážně na větším, severním, skalním bloku, který je zároveň intenzivně sešlapáván návštěvníky. Tato část hradní plošiny je z velké části zbavena sedimentů a návštěvnícký ruch odstranil ochrannou skalní kůru, bez níž se měkký pískovec rychle oddroluje. Tomu odpovídá i skladba rytin a zároveň naznačuje rychlost destrukčního procesu. Blíže nedokumentované záznamy z 90. let (včetně r. 2000) představují přibližně dvě třetiny viditelných rytin, které však v nejfrekventovanějších úsecích rychle zanikají až do nečitelnosti. Zbytek jsou záznamy z 80. a 70. let, zachované zpravidla na mírně skloněném a méně sešlapávaném povrchu, letopočty z 60. let se vyskytují již výjimečně v západní části plošiny (zaznamenány pouze tři). Starší rytiny se podařilo zachytit pouze na dvou místech. Na nízké severní stěně částečně zatesané prostory nejzápadnějšího výběžku plošiny se dosud uchoval malý kus zčernalé skalní kůry s letopočtem V 1948 a zbylé tři rytiny jsou na stěnách lichoběžníkového objektu, vytesané do skály mezi zmíněnou rytinou a velkou světnicí. V západní stěně čteme *Ant. Friedl / 1938*

a ve východní *Finnisl / 1. 7. 1934*. V severní stěně se nachází 29 cm vysoká charakteristický znak *ženského přirození*, který je však oproti letopočtům ze třicátých let výrazně více ovětralý a zahlušený. Může to být způsobeno mírným sklonem skalní stěny, umožňujícím častější kontakt s dešťovou vodou než u kolmých stěn s letopočty, ale teoreticky nelze vyloučit ani větší stáří rytiny. Dokumentoval V. Peša.

1D/ Strom nápisů na vrcholové plošině. Zajímavým místem nálezů rytin je kmen odhadem asi 100 let starého buku, který roste v doprovodu borovic a bříz jižně nad vstupní puklinou proti velké světnici. Záznamy jsou vyryty do hladkého kmene prakticky ze všech stran až do výše zhruba 2 m. Nejstarším je pravděpodobně údaj *ZDENA / JIRÍ / 1949* a na severní straně letopočet 1955, v jehož blízkosti čteme nápis *AŤ / CHCÍPNE / RUS*. Bohužel nelze posoudit, zda se toto svědectví vztahuje k době poválečné, nebo až k roku 1968 – šířka zacelených jizev po rytí je u všech datovaných rytin (z dalších ještě 55, 1967) zhruba stejná – 15 mm. S výjimkou číslice (19)99 se novější rytiny nevyskytují. Dokumentoval V. Peša.

1F/ Západní a severozápadní úpatí hradní skály. Nachází se tam větší množství převážně novodobých iniciál a letopočtů, nejstarší dochovanou rytinou se zdá být nápis 1904 / T. O. / *LOUPEŽNÍCI* na stěně vlevo od vstupu na hrad. Na západním, mírněji skloněném čele hradní skály je nečitelná změť většího počtu rytin, povětrností již zcela setřených (iniciály, reliéfy?). Na severní straně blíže severozápadního nároží jsme zaznamenali rytinu zobrazující erbovní štít, úhlopříčně rozdělený do čtyř polí s písmeny *A / T / A*, a s klenotem v podobě zkřížených linií. Vedle erbu je letopočet 1746, který je z epigrafického pohledu zcela zřejmým falzifikátem (*obr. 2*). Podoba i umístění rytiny naznačuje, že erb i letopočet pravděpodobně vytvořil týž autor. Dokumentoval J. Skopec.

1G/ Východní a severovýchodní úpatí hradní skály. Rytiny se váží na úroveň skalní římsy, která na této straně umožňuje obejít skálu ve stejné úrovni jako na ostatních světových stranách. Mezi větším množstvím iniciál se nepodařilo objevit žádnou výrazněji starší nebo datovanou rytinu. Skicou je v dokumentaci zachycena také poloha středověkých dráž, dokládajících uzavření přístupu ke studni již v této nejnižší úrovni. Dokumentoval J. Skopec.

1/3: Rozměrná rytina hlavy Indiána s vlajícími pery členky (80 x 90 cm) představuje ukázkou nejmladšího „skalního umění“. Pravděpodobně s ní souvisí nápis *El Toro*, již méně jistá je současnost níže vytesané řady iniciál s datem 1961: 8. VII. Rytina se nachází u paty skalní stěny v nejnižší úrovni skal pod Falkenštejnem,

skála je viditelná ze zpevněné komunikace, rytina však teprve z bezprostřední blízkosti. Dokumentoval V. Peša.

Za zmínku stojí také 37 cm vysoká rytina lebky se zkříženými hnáty (1/64) na skalní stěně za čp. 60 v Jetřichovicích, kterou datujeme rovněž do 20. století. Dokumentoval V. Lisec.

1/10: Stopy po přístavbě pod nevýrazným mělkým převisem na východním úpatí hradního vrchu v místech, odkud stoupá jedna ze stezek na Falkenštejn. Dráze po vertikálních a horizontálních konstrukcích vytvářejí zadní stěnu stavby o šířce ca. 260 cm a výšce minimálně 250 cm (nad dnešním terénem). Turisticky exponované místo dokládá blízký balvan s recentními letopočty a iniciály (1/9), na kterém se však nedochovaly žádné časově odpovídající záznamy (pokud zde nějaké byly, jsou již zcela zničeny). Dokumentoval J. Skopec.

1/20: Malý kámen s několika vybroušenými rýhami (patrně brusné stopy) se nachází nad rytinou hraničního kříže (1/19) při cestě Hatovým dolem. Brusné rýhy jsou i na lokalitě 1/24. Dokumentovali J. Rybánský a V. Zeman.

1/25: Lokalita leží ve strmém severozápadním svahu bezejmenného údolí severozápadně od Rynartic blíže jeho vyústění na silnici před Jetřichovicemi a nevede k ní žádná znatelná komunikace. Jde o drobnou dutinu, na jejíž zadní stěně je silně navětralá rytina latinského kříže (výška 26, šířka 11 cm) a nad ním tři paralelní, zčásti přerušované rýhy; další krátké rýhy jsou v okolí pravého ramene. Sousední skalní výstupek má ztesané nárožní hrany. Dutina umožňuje jen velmi svízelné ukrytí jednoho člověka, přičemž sklon současného svahu dosahuje až kolem 45°. Funkci lokality vysvětlit neumíme. Dokumentovali J. Rybánský a V. Zeman.

1/38: Jižně od Falkenštejna je na vrcholové skále protějšího hřebenu rytina *blesku* s písmenem *R* a západněji iniciály *HRMP*. Možné souvislosti navozuje dvojice zkrácených sloupů elektrického vedení na vrcholu skály. Dokumentovali J. Rybánský a V. Zeman.

1/54: Na okraji Jetřichovic je do skal východně od silnice na Všemily vytesán sklep, při jehož vchodu čteme po pravé straně letopočet 1668 a na překladu vstupního portálu orámovaný letopočet 1768. Interiér sklepa byl až do nedávné doby udržován a na první pohled nepůsobí větším stářím, autenticita přinejmenším prvního letopočtu je však nepochybně posunuje tak objekt hlouběji do minulosti. Dokumentovali V. Lisec a J. Skopec.

V terénu jsme zaznamenali i další letopočty vzniklé před r. 1800. Lokalita 1/29 leží při silnici Jetřichovice – Rynartice. Na severní straně je mezi různorodými iniciály letopočet 1759 (téhož stáří mohou být sousední *EBH*, *RD*), na jižní straně se na hladké skalní stěně nalézají archaicky vyhlížející iniciály *i. w.* a pravděpodobně krasopisné

A dvakrát podtržené. Pod převisem (č. 3/1) na rozhraní sektorů 1 a 3 je letopočet 1731. Dokumentovali J. Rybánský a V. Zeman.

Častěji se objevily doklady zanikajících či zaniklých komunikací. Tesané zásahy upravují povrch dosud existující lesní cesty, klesající od Rynartic západně k jetřichovické silnici (1/27, 1/30 a 2/1). Pozůstatkem zaniklé komunikace (turistické?) jsou schody (lokalita 3/2) vytesané do skloněného skalního povrchu asi 50 m východně od převisu s letopočtem 1731 na rozhraní sektorů 1 a 3. Dokumentovali J. Rybánský a V. Zeman.

Dokladem původního průběhu cesty pod hradem Falkenštejnem je přitesaný balvan se zanikajícími recentními rytinami (1/4). Souvislost s komunikací – v tomto případě ovšem spíše se stezkou (stoupající na hrad?) – nevylučuje ani sousední lokalita 1/5, která představuje 60 cm širokou puklinu, rozšířenou lokálním přitesáním západní stěny. Specifickým dokladem komunikace jsou rýhy po dření povozů o skalní stěnu, zjištěné v ostrém ohybu cesty pod hradem (1/8). Dokumentoval V. Peša.

Početnou skupinu představují hraniční znaky v podobě křížů, které jsme zaznamenali na více místech sektoru 1. Jsou to buď jednoduché rovnoramenné kříže, umístěné na skále (č. 1/18 – 19, 34, 44, 71, 74, 2/4, 3/1) nebo na hraničním patníku (č. 1/21), anebo náročněji provedené maltézské kříže s doprovodným pořadovým číslem (rytina č. 1/7, 15 – 17, 33, 35, 36, 37?, 45, 48). V některých případech však není zcela zřejmé, zda jednoduché řecké kříže skutečně představují hraniční znaky. Hraniční značky doplňují hraniční patníky bez vyrytých znaků (č. 1/22, 2/2), zasazené v prostoru mimo dosah skal.

Sektor 3: Komunikace

3/3: Během prospekce jsme zmapovali zajímavou a dosud prakticky neznámou lesní komunikaci, která probíhá po hřebenu z Rynartic do Jetřichovic souběžně s Pavlininým údolím. Od posledních domků Rynartic vede 350 m lesem jen s mírným převýšením až na rozcestí, z něhož odbočuje úvoz k severu. Po dalších zhruba 100 m sleduje vrstevnici 340. m a přichází k 5 sedátkům vytesaným do 1 m vysoké skalky. Sedátka jsou seřazena po dvojicích (původně jich snad bylo 6) a mají jižní orientaci, tedy směrem do Pavlinina údolí. Za sedátky začíná cesta pozvolna klesat a na obnaženém skalním povrchu se objevují první vydřené žlabovité útvary po jednotlivých komunikačních liniích. Mezi nimi jsme zdokumentovali i několik rytin nejasného stáří včetně vyobrazení připomínajícího *vidle* či *trojnožec*. Hlavní trasa komunikace sleduje nejvyšší skalnatý hřeben, zprvu je 130 – 150 cm široká, jen mělce zahloubená a místy pod půdním pokryvem až neznatelná. Na 28. metru je první úsek odkrytý po celé šířce až na pískovcové podloží a jsou zde zřetelně přinejmenším 2 – 3 etapy zahloubení. V mladší úrovni má šířku 140 cm a vydřené

žlaby zasahují až do hloubky kolem 12 cm. Ve stěně starší úrovně, jejíž terén je směrem k jihu již zcela oderodován, se nachází letopočet 1700.

Na úrovni 28. metru začíná jižněji ve svahu druhá souběžná komunikace. Skalní stupeň překonává obloukem, na 42. m vychází na povrch a k hlavní trase se opět připojuje na 65. metru. Dosahuje největší hloubky 180 cm, šířky kolem 80 cm a nenese stopy starších úrovní. Jiná boční linie odbočuje z hlavní trasy na 39. m, jen slabě klesá po svahu a po 20 m se vytrácí. V jediném úseku, kde je z obou stran zahloubena do skály, dosahuje šířky 60 cm a hloubky 20 cm.

Profil hlavní trasou komunikace je opět dobře čitelný v prostoru 40. metru. Jsou tu zřetelné 3 hlavní etapy zahlubování, uprostřed probíhá nejhlubší středový žlab, k němuž se dno svažuje rovněž v několika úrovních. V úrovni terénu je cesta široká 220 cm, při dně 140 cm, hloubka dosahuje 160 cm.

Nejdelší a nejhlubší úsek začíná na 66. metru, v průběhu 35 m délky se postupně zahlubuje až o 300 cm do pískovcového masivu. V úrovni dna, svažujícího se po celé délce ke středovému žlábků, je komunikace široká 80 cm, v úrovni povrchu 150 – 250 cm (při započítání nejsvrchnější a jen místy dochované úrovně až 300 cm). Počet úrovní je nepřehledný, jejich stopy byly zčásti zničeny, když se ztesáváním stěn rozšiřovala nejnižší úroveň (*obr. 4*). Těsně pod povrchem je na jižní stěně na 80,5. metru letopočet 1818. V nejnižším úseku se v severní stěně na 97. m nachází recentní rytina 1410 (falzum letopočtu?), (*obr. 2, č. 9 nebo 10*).

Nejzajímavější úsek představuje dolní vyústění komunikace. Na 99. m nejprve ustupuje severní stěna, ve které je v nároží vytesán výklenek s dnes již neexistující vsazenou deskou a letopočty 1820 a 1864. Protější jižní strana je přerušena příčnou puklinou mezi bloky pískovcových skal, v těchto místech je v nižší úrovni komunikace letopočet 1735. Do nejzápadnější hřebenové skály se cesta zahlubuje ve 4 dobře čitelných stupních, jejichž vzájemný výškový rozdíl činí 380 cm (*obr. 4*). Ve stěně nejvyšší úrovně je zachována rytina 1661 GM (*obr. 2*), přinášející tak orientační představu o celkovém stáří komunikace.

Uvedené údaje jsou závažným svědectvím o výškových změnách povrchu terénu a stupni eroze v rámci lokálního území. Terén v okolí komunikace se v průběhu zhruba 300 let zahloubil téměř o 4 m a celý úsek úzkého hřebene se tak v důsledku dlouhodobého dopravního využívání snížil o desítky kubických metrů sedimentů. Komunikace podle umístění letopočtu 1661 vznikla nejpozději v 1. polovině 17. století (v r. 1661 již byla zahloubena přinejmenším 80 cm) a zhruba dnešní hloubky, zdá se, dosáhla již na počátku 18. století (letopočet 1738 je o dalších 120 cm níže pod předpokládanou úrovní v r. 1661). Rychlost zahlubování by spíše nasvědčovala většímu stáří cesty, nejintenzivněji byla každopádně využívána v 17. a 18. století.

Otázkou zůstává funkce komunikace. Dno hlavní i vedlejší trasy vyplňují paralelní žlabové linie s nehlubším středovým žlabem širokým kolem 15 cm, které dodnes v nehlubším úseku značně znepřístupňují pěší průchod. Dochovaná situace nenaznačuje ani existenci kolejnic po využívání cesty povozů, jak alespoň dokládá nejmladší dochovaná etapa komunikace. Zdá se nám proto pravděpodobné, že se alespoň v této mladší etapě jedná o svážnici dřeva. Svážení dřeva má v lesnaté oblasti Českého Švýcarska dlouhou tradici a podle starousedlíků se provádělo ještě po druhé světové válce – reminiscencí mohou být záběry ve filmové pohádce Pyšná princezna, natočené v roce 1952 v okolí Jetřichovic, mj. údajně i v blízkosti této lokality. Středový žlab mohla vybrousit kopyta koňského zápřahu, postranní mělké žlaby pak vznikly taháním kmenů.

Po opuštění skalnatého úvozu cesta překonává po náspu úzkou šíjí hřebene a po krátkém, mělkém úseku, zahlubujícím se do skály, začíná opět výrazněji klesat. V současnosti používaný pravotočivý úvoz však není zřejmě původní variantou. Kolmo na skalnatou hranu plochého vrcholku nasedají tři souběžné úvozy, které se postupně od jihu připojují na dnešní cestu. Je-li tento stav skutečně původní situací komunikace, znamenalo by to, že příchozí od shora (z východu) přišel na plošinu, zde se v úzkém manévrovacím prostoru otočil o 90° a jedním z úvozů pokračoval v klesání. Tato situace opět mluví spíše ve prospěch svážnice než obvyklé dopravní komunikace, která zde vznikla až druhotně. Po dalším, dnes nepoužívaném úvozu cesta překonává úzkou skalnatou šíjí dvěma krátkými náspy a dvěma zatesanými úseky. V následujícím úseku jsou zachovány ještě dva delší úvozy a krátký násep, a potom již komunikace strmě sestupuje do sedla nad Jetřichovicemi. Tento úsek není příliš přehledný, jsou zde dva kratší úvozy různého stáří a krátký úsek zahloubený do nekompaktního pískovcového podloží.

Závěr

Malá plocha zpracovaného území zatím umožňuje pouze dílčí závěry a pozorování. Na příkladu Falkenštejna bylo možné konfrontovat údaje staré regionální literatury s dochovanou skutečností. Zajímavé jsou některé rozdíly v interpretaci letopočtů, zejména u nejstaršího 1553, který ani jeden ze tří autorů (Heber 1843, Náhlík 1864, Sedláček 1936) nečetl správně (varianty 1593 a 1557). Další uváděné starší letopočty se nepodařilo nalézt (1607/1608, 1620), následující 1660, 1670 a 1679 se opět shodují. Poslední dva zjištěné údaje ze 17. století (1674, 1683) zřejmě již připadaly autorům jako mladší, nehodné záznamu. Z přehledu vyplývá, že v případě nejstarších letopočtů nemusí být jejich přepis autory, neznalými epigrafickými základů, vždy důvěryhodný. Vedle druhého nejstaršího letopočtu v pískovcích 1553 (nejstarším je 1501

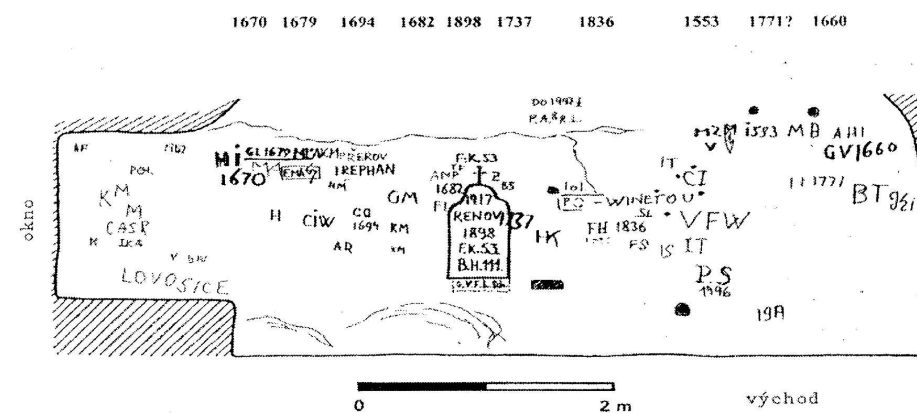
z děčínského Šibeničního vršku – Joza 1997, 10) jsme ověřili Náhlíkův údaj o rytině tvaru erbu při vstupu na hrad Falkenštejn, který je s velkou pravděpodobností skutečně středověkého stáří a prostorově je vázán na původní předpokládaný vstup, který po zániku hradu přestal být používán.

Očekávání splnilo větší množství zaznamenaných hraničních znaků, které po zpracování širšího území s velkou přesností umožní vést průběh (alespoň mladších) hranic. Zajímavé bylo rovněž zjištění reliktních dnes zcela zaniklých komunikací (např. schody), jejichž vyhodnocení bude opět možné až po dalších etapách výzkumu, které budou pokračovat i v r. 2001.

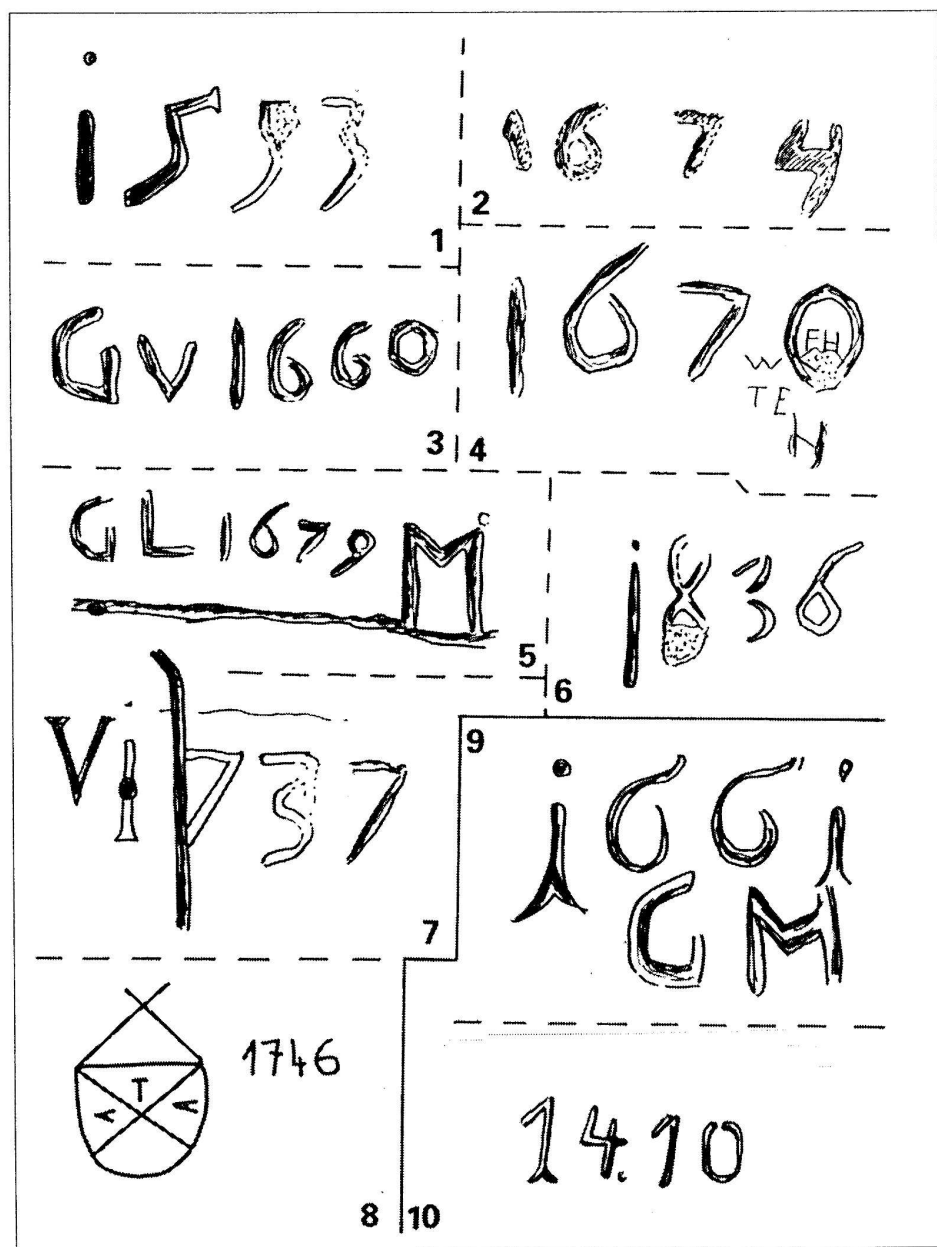
Literatura a prameny:

- CÍLEK, V. – LANGROVÁ, A. 1994: *Skalní kůry a solné zvětrávání v CHKO Labské pískovce*. Ochrana přírody 49 (7), s. 227 – 231.
- GABRIEL, F. 1986: *České Švýcarsko očima archeologa*. Děčín.
- HEBER, F. A. 1843: *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser*, I. Praha.
- JENČ, P. 1998: *K. ú. Mužský, k. ú. Suhrovice (skalní rytiny)*. Výzkumy v Čechách 1996 – 97, s. 118, 119 a 221. ARÚ AV ČR Praha.
- J. Fr. 1897: in *Correspondenzen der Redaction*. Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs 20, s. 208. Česká Lípa.
- JOZA, P. 1997: *Der Quaderberg*. Děčín – Nördlingen.
- KARAFIAT, K. 1906: *Einige bemerkenswerte Inschriften im Hainspacher Gerichtsbezirke*. Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs 29, s. 262 – 266. Česká Lípa.
- KARAFIAT, K. 1910: *Eine Grenzregulierung im nördlichen Böhmen 1846*. Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs 33, s. 253 – 260. Česká Lípa.
- MANDL, F. 1996: *Dachstein*. Vier Jahrtausende Almen im Hochgebirge. Bd. 1: Das östliche Dachsteinplateau. Mitteilungen der ANISA 17, H. 2/3. Gröbming.
- MIKULÁŠ, R. 1999: *Destrukce skalních kůr na kvádrových pískovcích Kokořinska lesním požárem*. Ochrana přírody 54 (3), s. 26.
- NÁHLÍK, F. 1864: *Führer durch die Böhmische Schweiz* (čes. překlad s poznámkami F. Fišera, 1976, strojopis).
- PAUDLER, A. 1878: *Die Brandenburgerhöhle*. Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Klubs 1, s. 73 – 74. Česká Lípa.
- PEŠA, V. – JENČ, P. v tisku: *Člověk a jeskyně v novověku – příspěvek speleoantropologie k archeologii období 1500 – 2000*.
- PREIß, A. 1926: (*Aus Mitgliederbriefen*) *Zwickau in Böhmen*. Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 49, s. 52. Česká Lípa.
- SEDLÁČEK, A. 1936: *Hrady, zámky a turze království Českého*, XIV. Praha.
- TASSÉ, G. 1982: *Petroglyphes du Bassin Parisien*. XVIe supplement Gallia Préhistoire. CNRS Paris.

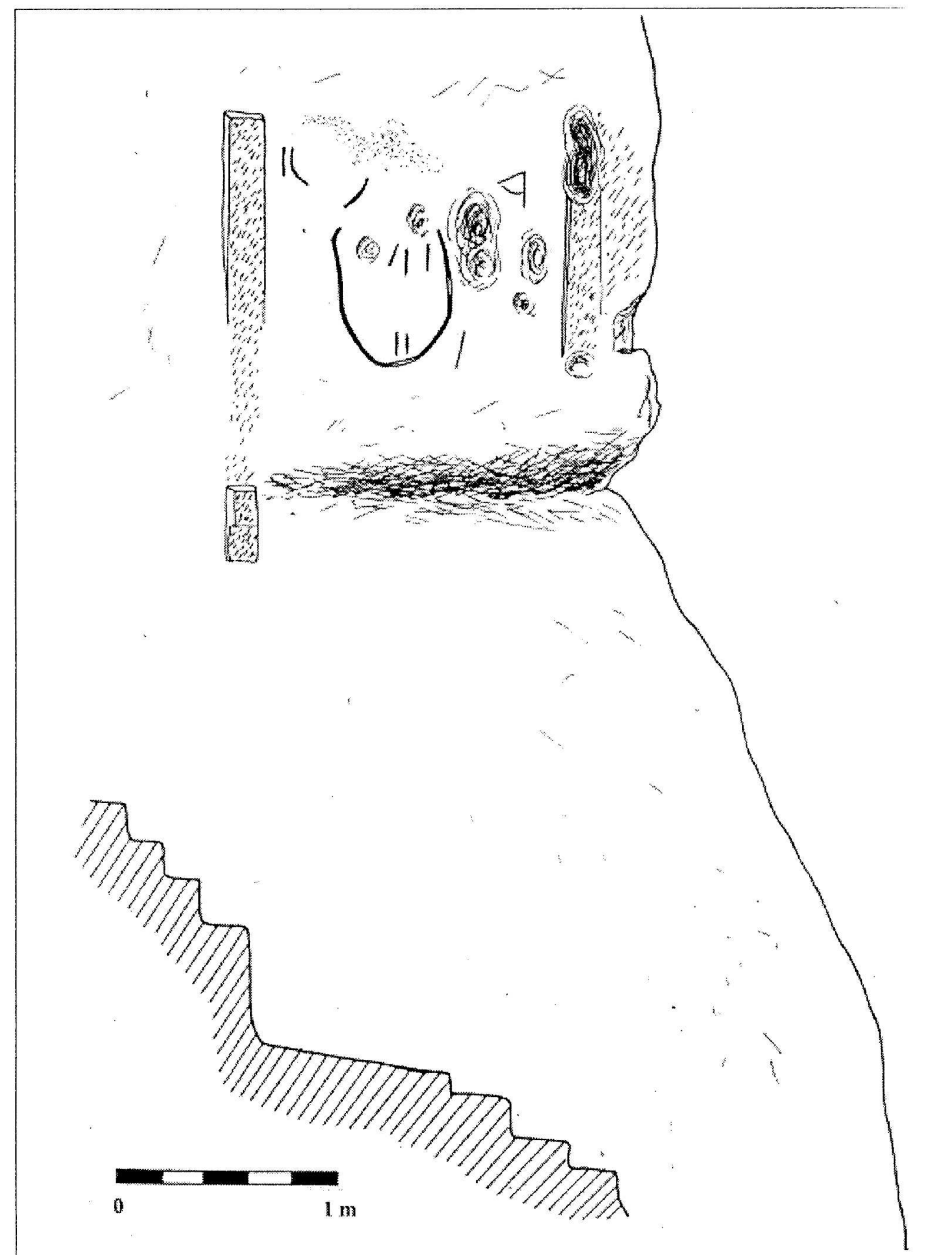
- VENCL, S. 1995: *Brusné kameny a plochy: dosud přehlížený archeologický pramen*. Děčínské vlastivědné zprávy 1995, č. 1 – IX, s. 21 – 25.
- VESELÝ, M. 1999: „*Stříbrné doly u Jedlové*“. Bezdez 8, s. 97 – 117. Česká Lípa (Silberstollen bei Jedlová).
- VESELÝ, M. 2000: *Stříbrné stěny u Hřenska*. Speleotopum 19, s. 33 – 37. Praha.
- WACHTMAN, A. 1993: *Perspectives and Potentials for Absolute Dating of Prehistoric Rock Engravings*. Antiquity 67, s. 58 – 65. Oxford.
- WÜRFEL, K. 1933: *Forschungen in der Weiher*. Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 56, s. 95 – 99. Česká Lípa.
- ZIMMERMANN, K. 1922: *Einheimische Felsblöcke mit rätselhaften Zeichen und Inschriften*. Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 45, s. 49 – 56. Česká Lípa.

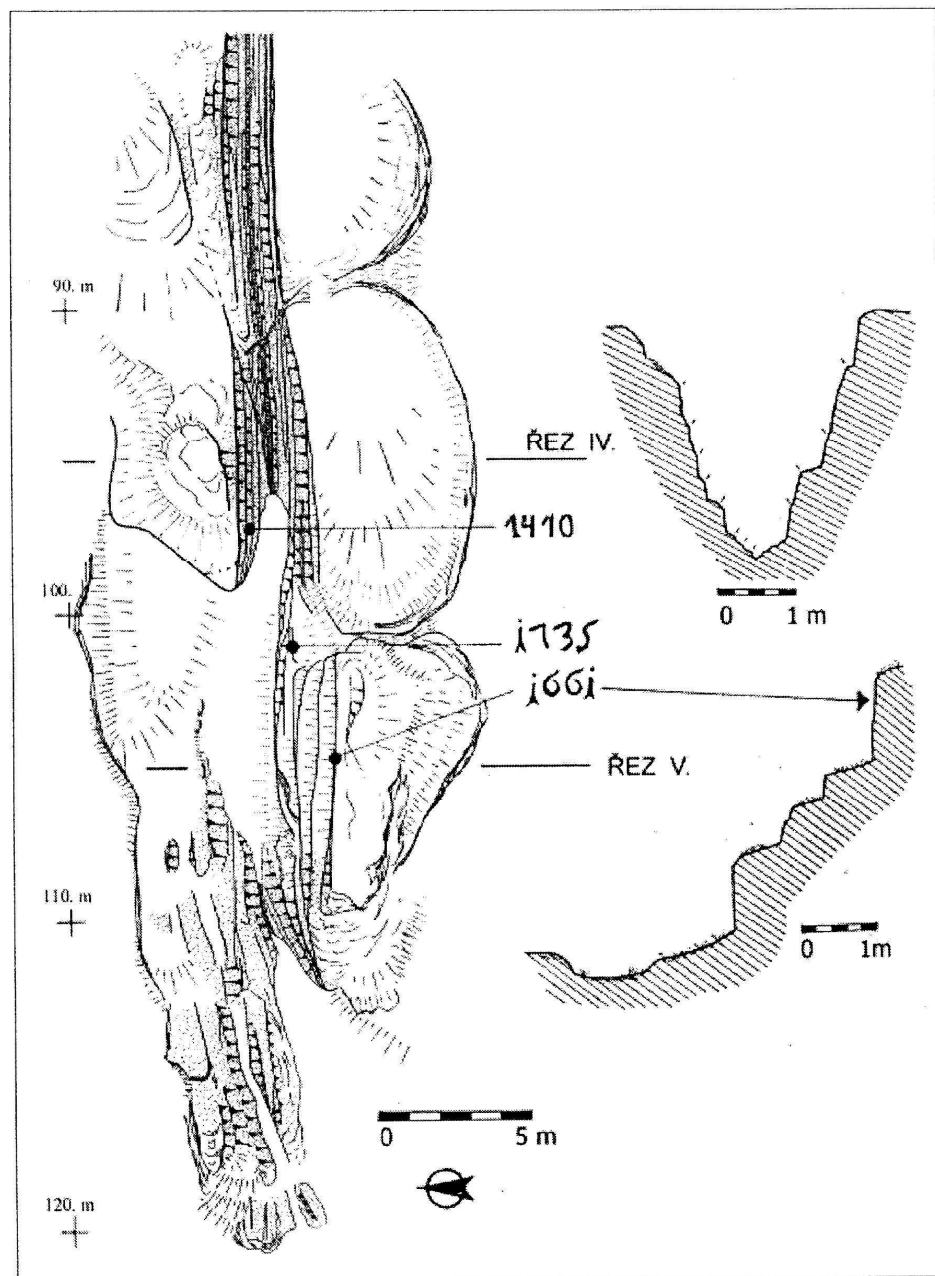
Obr. č. 1 – Hrad Falkenštejn – východní stěna velké světnice (1/1A), celkový pohled na soubor rytin.

Obr. č. 2 – Letopočty z hradu Falkenštejna: velká světnice (1/1A) – východní stěna: 1, 3-7, jižní stěna: 2, severozápadní úpatí skály (1/1F): 8. Rytiny z komunikace v sektoru 3: 9-10 (srov. obr. 4)

Obr. č. 3 – Falkenštejn – středověká rytina v prostoru původního vstupu na hrad (1/1E)

Obr. č. 4 – Spodní zaměřený úsek komunikace mezi Rynarticemi a Jetřichovicemi, zahloubený do pískovcového podkladu (lokalita 3/3)